

Роман ОДРЕХІВСЬКИЙ

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну
Національного лісотехнічного університету України

**ОРНАМЕНТАЛЬНО-КОМПОЗИЦІЙНІ СИСТЕМИ
ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА
У ДЕКОРАТИВНОМУ РІЗЬБЛЕННІ ПО ДЕРЕВУ
В ІНТЕР'ЄРАХ ЦЕРКОВ У ГАЛИЧИНІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Анотація. У статті розглянуто застосування елементів українського народного мистецтва в декоративному різьбленні по дереву в інтер'єрах церков у Галичині початку ХХ ст. Проаналізовано орнаментальні мотиви та способи їх застосування.

Ключові слова: іконостас, орнаментальний мотив, народне мистецтво, декоративне різьблення.

У наш час широко ведеться будівництво нових і реставрація старих церков. Орнаментальний декор предметів богослужбового вжитку, якими наповнений церковний декор, відіграє важливе значення. Власне, не тільки форма, але і їхнє одолення відіграють важливу роль у формуванні національних особливостей інтер'єру церков у Галичині, а також в Україні загалом. Тема застосування орнаментально-композиційних систем традиційного народного мистецтва в декоративному різьбленні по дереву в інтер'єрах церков Галичини є актуальною для зміцнення української держави та звернення до національних витоків.

Цю проблематику в контексті дослідження гуцульської історії та культури опрацьовувало чимало вчених [1; 2].

Пропонована тема так і залишається недостатньо дослідженою. Особливо це стосується матеріалу, зібраного конкретно в інтер'єрах церков. Вважаємо, що проблему можна дослідити значно глибше, ширше залучивши фактичний матеріал.

Метою статті є на широкому фактологічному матеріалі провести широке дослідження взаємозв'язку традицій українського народного мистецтва та декоративного різьблення в інтер'єрах церков Галичини на початку ХХ ст.

На межі ХІХ і ХХ ст. поруч з еkleктичним наслідуванням

Рис.1 Фрагмент намісного ярусу з іконостаса церкви
Св. Ап. Петра і Павла. Церква з 1935 р.,
с. Ворохта, Івано-Франківська обл. Автор **Василь Турчинюк**

Рис.2 Лава. Церква Пресвятої Трійці.
Поч. ХХ ст., м. Дрогобич, Львівська обл.

історичних стилів у церковному будівництві та виготовленні іконостасів частіше почали з'являтися твори, в образному вирішенні яких помітний вплив українського, у першу чергу традиційного народного мистецтва. У мистецтвознавчій науці останнє явище має кілька назв: “руський стиль”, “стиль з певними рисами народності”, “український модерн” тощо [3], у тому числі й “український стиль” [3, 77], хоча, видається, доцільніше назвати його течією. Творчі пошуки в національному руслі на західноукраїнських землях від кінця ХІХ ст. тривали аж до початку 40-х рр. ХХ ст. [4, 20].

У кінці ХІХ – початку ХХ ст. було споруджено низку іконостасів, де поступово почали з'являтися елементи орнаментально-композиційних систем традиційного народного мистецтва. На окремих об'єктах вони спочатку були малопомітні. Головна їхня ознака — застосування в декорі іконостасу елементів народної різьби, специфічний силует виробу, темний, брунатний колір — “під дуб” тощо.

З певною ймовірністю до початкової стадії розвитку цієї течії можна зарахувати іконостас кінця ХІХ – початку ХХ ст. церкви Св. Миколая з м. Терехівля (Тернопільська обл.) На перший погляд, за структурою це — типово еkleктичний п'ятиярусний іконостас із наслідуванням історичних стилів. Однак окремі стилізовані елементи різьбленого орнаменту та темний, брунатний колір наводять на думку про перші, нехай не такі виразні, спроби ввести в декор іконостасної стіни елементи українського мистецтва.

Дошукуючись рис українського мистецтва в іконостасній різьбі, не можна оминати іконостас, виконаний, очевидно, на початку ХХ ст. і встановлений у церкві Св. Арх. Михаїла монастиря отців студитів Львова. В одnorусній споруді відчутний відгомін давньоруських традицій. Іконостас тонований у традиційному для українського стилю темно-брунатному кольорі “під дуб”. У центрі — стародавні царські врата, очевидно, з періоду кінця ХVІІ – ХVІІІ ст. У самому іконостасі незначний різьблений декор не відіграє важливої декоративної ролі. Посеред різьби привертають увагу дрібні розети, які декорують капітелі пілястрів, що прикрашають образи єдиного

намісного ярусу. Об'ємно виділяються також русти, розташовані по обидва боки іконостаса.

На початку ХХ ст., очевидно у 1907-1909 рр., церкву було прикрашено новим іконостасом, авторами якого були львівський різьбяр зі с. Знесення Андрій Сабарай та місцевий майстер Голембйовський [4, 110]. Іконостас виконаний як низький — трьох'ярусний. Ікони авторства українського художника М. Сосенка, відображають дух епохи української сецесії [4, 114]. До речі, ікони, які прикрашають дияконські врата церкви Святої Трійці з Дрогобича, за стилем декоративного живопису подібні іконам на дияконських вратах церкви Успіння Пресвятої Богородиці із с. Славське. А от манера виконання різьби обох іконостасів, як і дияконських врат — різні. Дрогобицький іконостас виконаний технікою ажурної, плоскої тригранно-виїмчастої різьби. Славський же — в ажурній та рельєфній різьбі. Плоска та тригранно-виїмчаста у славському відсутня. Спільним є, однак, мотив опуклих кругів, які декорують бази пілястрових підставок славського та в багатьох місцях свято-троєцький дрогобицький іконостас.

Уся поверхня темного тону “під дуб” іконостаса дрогобицької церкви Святої Трійці вкрита орнаментами, запозиченими й трансформованими з гуцульської та бойківської народної різьби.

Іконостасна стіна нижче намісного ярусу (придельний — відсутній) декорована комбінацією з різних мотивів ромбів. Цей мотив, тільки дрібніший, обрамляє всі образи та врата в намісному ярусі та образи в обох рядах празникового ярусу. Лінія сегмента напівциркульного отвору над кожними з дияконських врат декорована звивистим мотивом рослинного стебла та дрібного трилисника, укладених у своєрідний варіант такої поширеної в давньоруські часи плетінки. Площина навколо арки над кожним з дияконських врат декорована за давньою традицією українського іконостаса — графічно стилізованим рослинним мотивом трипелюсткової голівки квітки та трилисника. Ця стилізація — подальший творчий розвиток декоративного подання рослинного мотиву ділянок обабіч образів чи царських або дияконських врат у окремих згаданих іконостасах, наприклад, церкви Пресвятої Трійці з м. Бере-

жани. Однак лише в дрогобицькому варіанті ми знаходимо найвищу досконалість цієї декоративної стилізації різьби під народний стиль. Подібне можна сказати про різьблені в аналогічній манері декоративні голівки квітів з листками по боках, вписані в трикутники, які увінчують згори ікони найвищого другого ряду празникового ярусу.

В іконостасі церкви Пресвятої Трійці з Дрогобича досягнуто гармонійної єдності різьбярського декору та живопису завдяки зверненню до народних традицій різьблення, орнаментики та живопису. Адже одяг окремих персонажів на живописних картинах теж декорований мотивами народної вишивки бойків і гуцулів. Дрогобицький іконостас — один з найпоказовіших щодо того, як риси українського народного мистецтва можуть органічно влітатися в художнє оформлення інтер'єру церкви.

Серед іконостасів, в оздобі яких по всій поверхні застосована гуцульська плоскорізьба, виділяється чотирьох'ярусний іконостас церкви Св. Ап. Петра і Павла (1935 р.) із с. Ворохта (Надвірнянський район Івано-Франківської обл.)

Автор іконостаса — відомий гуцульський різьбяр Василь Турчинюк (1864-1939 рр.) Ідентифікація авторства не викликає жодного сумніву, якщо порівняти цю манеру різьби зі збереженими роботами Василя Турчинюка у церкві Св. Юрія с. Дуліби (Стрийський район Львівської обл., 20-ті рр. ХХ ст.), у церкві Різдва Пресвятої Богородиці м. Делятин (Івано-Франківська обл.), перевезених в останню з церкви Св. Іоанна Богослова с. Луг (поблизу Делятина) та низки інших об'єктів.

Придельного ярусу з іконами у ворохтянському іконостасі церкви Св. Ап. Петра і Павла немає. На його місці орнаментована поверхня, яка складається з великих декоративних плоскорізьблених хрестів, кожен з яких доповнений на всіх чотирьох кінцях дрібнішими хрестами. Цей орнаментальний ритм з хрестів, який вкриває всю поверхню неіснуючого придельного ярусу, членований традиційними пілястрами. Кожний такий пілястр декорований вертикальною орнаментальною смугою плоскорізьбленого мотиву ромба, усередині якого розташований рівноконечний хрест.

Образи намісного ярусу фланковані округлими колонками,

стовбури яких прикрашені плоскорізьбою з мотиву ромбової решітки (рис. 1). Кожен з ромбів оздоблений усередині або хрестом-розетою, або дрібнішими ромбами, розташованими в шаховому порядку. Колонки завершені згори капітелями, прикрашеними різьбленим зубчатим трикутним мотивом, а вище — круглою, видовженою церковною банею на барабані, увінчаною рівноконечним хрестом. Цікаво, що жоден з орнаментальних елементів іконостаса з Ворохти не повторюється без змін в іншому місці іконостаса — чи кола, чи хреста, чи ромба, чи трикутника та інших мотивів. Це властиве творчому почерку його автора — В. Турчинюка, адже саме так вирішені всі роботи, творцем яких був цей майстер.

Для верхотури святотроїцького дрогобицького іконостаса, царських врат святопокровського івано-франківського, намісного ярусу іконостаса церкви Св. Ап. Петра і Павла із с. Ворохта характерні гострошпильчасті силуети з хрестами й різними геометричними фігурами, часто з несподіваними переходами висот. Отже, такі силуети верхнього завершення намісного чи останнього найвищого ярусів іконостасів типові для низки іконостасів у Галичині початку ХХ ст., у декорі яких використані орнаментально-композиційні системи традиційного українського народного мистецтва.

Мотиви косоного хреста, дрібного ромба (у вигляді скісної решітки), квадрата й інших комбінацій геометричних фігур, виконаних у плоско-різьбі, присутні повсюдно в намісному ярусі ворохтянського іконостаса — у тому числі на суцільних дияконських вратах і на покритих ажурним різьбленням царських вратах.

Цікавим є те, що в цьому іконостасі в декорі царських врат автор здійснив вдалу спробу вписати у стиль гуцульської плоскорізьби мотив плодів, листків і лози винограду, як і рисунок людської постаті — рельєфне зображення Бога Отця прямо над царськими вратами, — у напівциркульному отворі поміж намісним і празниковим ярусами.

Таким чином, вплив орнаментально-композиційних систем традиційного народного мистецтва поступово утвердився в іконостасній різьбі Галичини початку ХХ ст. Найчастіше це проявлялось у застосуванні мотивів гуцульської плоскорізьби зраз-

ків другої половини XIX – початку XX ст. Причиною того, що саме декор гуцульським різьбленням став чи не найпоширенішим втіленням українського стилю в іконостасній різьбі є те, що на межі XIX і XX ст. гуцульська церковна архітектура в селах Галичини популяризувалась як своя і як вираз народного стилю в архітектурі [5, 125]. Трохи змодернізований зразок так званої гуцульської церкви, в основі плану якої лежить грецький хрест, став у період поміж I і II Світовими війнами в Галичині символом українського народного стилю [5, 125]. Очевидно, гуцульський стиль в архітектурі сприяв популяризації прикрашанню церковного інтер'єру, у тому числі й іконостаса, різьбою із застосуванням гуцульських елементів.

Серед предметів облаштування церковного інтер'єру важливе місце посідають меблі для сидіння. Серед тих, які використовуються в церковному вжитку, — це найчастіше за-престольні крісла та церковні лави. Під першими розуміємо переважно горне сідалище, під другим — крилосні, пристінні та інші лави церковного вжитку.

Низка за-престольних крісел була виготовлена з виразним впливом українського стилю, як за-престольне крісло з церкви Св. Миколая Львова (початок XX ст.). Різьблені волютоподібні лінії декорують найвищу точку спинки, увінчану невеличким хрестом і завершують з обох країв підлокітники. Сам же підлокітник і лицевий край кожної ніжки профільованого силуету — як латинська літера S. Це крісло з дощатими ніжками узагальненістю своїх форм і різьбленого декору, темним чорно-коричневим кольором вписується в інтер'єр церкви. Декор іконостаса та окремих кіотів, престолу та інших елементів інтер'єру виконані із застосуванням орнаментально-композиційних систем традиційно народного мистецтва.

Серед обстежених виділяється оригінальністю різьбленою оздобу за-престольне крісло коробчастої конструкції в інтер'єрі Каплиці Трьох Святителів у Львові (початок XX ст.). Воно також, як і попереднє, темного брунатного кольору. Цікавими є завершення підлокітників — кожне у вигляді декоративно стилізованих голів і передньої половини тулуба собаки. Різьбою невисокого рельєфу вкриті і спинка крісла, пілястри по кутах

нижньої коробчастої частини, а також передня і бокові дошки бокових площин під царгою. Основою цих різьблених мотивів є стебло рослини з дрібними листочками рисунку латинської літери S з волютоподібним завершенням кожного кінця літери.

Водночас у інтер'єрах низки церков бачимо багато лав, виконаних у такому самому темному брунатному тоні, у декорі яких профільованням і різьбленням переважають мотиви орнаментально-композиційних систем традиційного народного мистецтва. До таких належать лави з нави церкви Успіння Пресв. Богородиці (1904 р.) з м. Стрия (Львівська обл.). Декор різьбою та профільованням сконцентрований переважно із зовнішніх боковин. Силует верхнього завершення дощатої боковини кожної лави профільований у вигляді великого трилисника. У його центрі невисоким рельєфом вирізьблений хрест-квітка, від якого вниз іде звивистого рисунку стебло з листками.

Силует боковин лав дрогобицької церкви Пресвятої Трійці також нагадує силует боковин згаданих лав зі стрийської церкви Успіння Пресв. Богородиці. Аналогічним є завершення у вигляді трилисника, а також невисокого рельєфу різьблений орнамент із застосуванням елементів, які використовуються в українському народному мистецтві, — ромбів, трикутників, декоративного стебла рослин з листками тощо. Площина спинки кожної дрогобицької лави прикрашена квадратними тафлями. У центрі кожної фільонки — рівнобічний плоскорізьблений хрест, виконаний у стилі народної плоскорізьби (рис. 2). Площина кожного рамена гостроконечного силуету вкрита всередині плоско різьбленими штрихами ільчастого письма. Такі самі хрести, як і манеру їх плоскорізьби, можна пов'язати з традицією вирізування гуцульських хрестів-ікон у дереві. Подібні хрести-ікони були поширені на Гуцульщині, їх описували дослідники як цікавий мало опрацьований науковцями пласт української культури. Серед зафіксованих В. Шухевичем такі хрести походять із с. Жаб'є та с. Яворова із XVII ст. [1, 323-324].

У дрогобицькій святотроєцькій, окрім названих, є ще низка лав зовсім іншої конструкції та декору. Зокрема, з правого боку нави бачимо оригінальну лаву, що декорована із застосуванням елементів декору українського народного мистецтва та

історичних стилів. Лава, має загороджувальний передній щит, декорований плоскорізьбою однакових прямокутних полів з рівнобічним хрестом у центрі. Силует хреста світлого кольору, завдяки чому виразно прочитується на темному тлі лави. Та кож виразно читабельний трилисник, зображений у верхньому та нижньому кінцях кожного хреста, як і світлого тону рівноконечні хрести, які декорують менший горизонтальний щит, прикріплені у верхній частині переднього.

Своєрідним є декор спинки лави. Основна частина спинки вкрита чотирма вертикальними фільонками. У кожній фільонці плоскорізьбою світлого тону на темному тлі зображено вазон, з якого виростає стебло з листками. Мотив відомий ще з різьби царських врат XVII чи XVIII ст., листки в нижній частині композиції закручені у волютоподібні завитки, подібні спостерігаємо у декорі есованих елементів іконостасів другої половини XIX — початку XX ст., як, наприклад, дрогобицької церкви Різдва Пресв. Богородиці або низки галицьких кіотів або церковних меблів того часу.

Увінчує спинку округлий фронтон, декорований горельєфним маскаронем Амура із золоченими крилами, що сприймається як виразні середньовічні та ренесансні ремінісценції декору архітектури, а над ним — верхнє завершення спинки у вигляді ажурного ромбовидного орнаменту, як у народній вишивці, з чергуванням дрібних і крупних ромбовидних елементів, а ще вище — теж ажурний рівнобічний хрест, чотири кінці якого зображені у вигляді ромба. Отже, у декорі спинки лави поєдналися елементи традиційного народного мистецтва та історичних стилів.

Українське народне мистецтво — надзвичайно багата скарбниця в історії світової культури. Його вивчення та вплив на розвиток сакрального мистецтва, у Галичині зокрема — широке поле діяльності. На початку XX ст. ця тенденція вилилась у специфічне, особливе й неповторне явище в історії світового мистецтва — як український стиль. Ця течія яскраво помітна в декоративному різьбленні церковного інтер'єру. У майбутніх дослідженнях варто детальніше опрацювати генезу та стилістику подання орнаментальних мотивів у різьбленому декорі інтер'єрів церков.

1. *Шухевич В.* Гуцульщина. Репринтне відтворення видання 1899. — Верховина, 1997. — 350 с., іл. 2. *Щербаківський В.* Українське мистецтво (Вибрані неопубліковані праці). — К.: Либідь, 1995. — 286 с., іл.; *Станкевич М.* Українське художнє дерево XVI — XX ст. — Львів, Інститут народознавства НАН України, 2002. — 479 с., іл.; *Селівачов М.* Лексикон української орнаментики. — К.: Редакція вісника "Ант". — 2005. — С. 399. *Одрехівський Р.* Сакральна різьба по дереву в Галичині XIX — першої половини XX століть. (Історія та художні особливості.). — Львів: Афіша, 2006. — 288 с., іл. *Нога О.* Український стиль у церковному та світському мистецтві кінця XIX — початку XX ст. // Сакральне мистецтво Бойківщини. Треті наук. читання пам'яті М. Драгана. — Дрогобич: Відродження, 1998. — 75 с. 3. *Нога О.* Український стиль в церковному мистецтві Галичини кінця XIX — початку XX століть. — Львів: Українські технології, 1999. — 160 с. 4. *Гулевич Л.* Мотиви народної дерев'яної різьби в іконостасі церкви Св. Трійці міста Дрогобича // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології. — К.: Родовід, 1996. — С. 10-14. 5. *Brykowski R.* Drewniana Architektura Cerkiewna Na Koronnych Ziemiach Rzeczypospolitej. — Warszawa: Towarzystwo opieki nad zabytkami, 1995. — S. 125.

Annotation

Roman Odrekhivsky. Ornamental motifs of ukrainian folk art in the decorative carving in the interiors of churches in Galicia of the beginning of the XX th of century. In the article application of lines of the Ukrainian folk art is considered in decorative to the carving in the interiors of churches in Galicia of beginning of the XX th of century. Ornamental reasons and methods of their decorating ware analyzed.

Key words: iconostasis, fretted reason, elements, churches in Galicia.

Аннотация

Роман Одрехивский. Орнаментально-композиционные системы традиционного народного искусства в декоративной резьбе по дереву в интерьерах церквей в Галиции начала XX века. В статье рассмотрено применение элементов украинской народного искусства в декоративной резьбе по дереву в интерьерах церквей в Галиции начала XX в. Проанализировано орнаментальные мотивы и способы их применения.

Ключевые слова: иконостас, орнаментальный мотив, народное искусство, декоративная резьба.